

ЛЮДМИЛА
СОКОЛЮК

Видица

ВІД
МОДЕРНІЗМУ

Місцева

ДО
ТРАНСФОРМАЦІЇ

Школа

Харкова

1921-1962

ЛЮДМИЛА
СОКОЛЮК

Вища
мистецька
школа
Харкова

ВІД МОДЕРНІЗМУ
ДО ТРАНСФОРМАЦІЇ
(1921–1962)

ВИДАВЕЦЬ ОЛЕКСАНДР САВЧУК
ХАРКІВ • 2023

Друкується за ухвалою Вченої ради
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(протокол № 22 від 12.05.2022 р.)

Рецензенти:

Тетяна Кара-Васильєва — доктор мистецтвознавства, професор, академік НАМ України, зав. відділу декоративного мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології НАН України ім. М.Т. Рильського.

Ольга Лагутенко — доктор мистецтвознавства, професор, член-кор. НАМ України, професор кафедри теорії та історії мистецтва Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури.

Соколюк Л. Д.

С 59 Вища мистецька школа Харкова: від модернізму до трансформації (1921–1962) / Людмила Соколюк ; дизайн Олексій Чекаль. — Харків : Видавець Олександр Савчук, 2023. — 150 с., 140 іл. ISBN 978-617-7538-91-1

Монографія є першим ґрунтовним науковим дослідженням процесів формування вищого мистецького навчального закладу в Харкові, особливістю яких став поперемінний перехід від підготовки мистців образотворчого мистецтва до студіювання фахівців художньо-промислового напрямку. Обидві ці лінії вперше були поєднані в системі викладання у приватній школі малювання Марії Раєвської-Іванової в Харкові у др. пол. ХІХ ст., а сьогодні ця модель знайшла своє продовження і подальший розвиток в діяльності Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Увага авторки зосереджена на періоді від 1921 р., коли було створено перший мистецький виш у місті — Харківський художній технікум, згодом перейменований у Харківський державний художній інститут, і до 1962 р., тобто початку реформування цього закладу в Харківський художньо-промисловий інститут. Розкрито значення внеску мистців-педагогів авангардних уподобань в ХДХІ у модернізацію українського образотворчого мистецтва у 1920-ті – на поч. 1930-х рр. та неймовірні втрати серед педагогічного складу тодішнього мистецького вишу в столичному місті України в період розгулу сталінських репресій у 1933–1937 рр., що знайшли продовження і у др. пол. 1940-х рр. до настання «хрущовської відлиги», тобто періоду, яким закінчується дана книга. Видання розраховане на фахівців і всіх тих, хто цікавиться історією українського мистецтва.

Monograph is the first detailed study of the processes of formation of higher art institution in Kharkiv, a feature of which the alternating transition from the training of fine art artists to the training of specialists in the artistic and industrial direction. Both of these lines were first combined in the education system of the private art school of drawing by Mariya Rayevska-Ivanova in Kharkiv in the second half of the 19th century and today this model has found its continuation and further development in the activities of the Kharkiv Academy of Design and Fine Arts. The author's attention was focused in the period from 1921, when the first higher educational art institution in the city was created — the Kharkiv Art College, renamed over time into the Kharkiv State Art Institute, and until 1962, that is, the beginning of the reform of this institution into the Kharkiv Art and Industrial Institute. The significance of the contribution of artists-teachers of the avant-garde inclinations of the KhSAI to the modernization of the Ukrainian fine art in the 1920s — early 1930s and the incredible losses among the teachers staff of the KhSAI in the then capital city of Ukraine during the rampant Stalinist repressions in 1933–1937, are revealed. This found its continuation in the second half of the 1940s before the outset of the “Khrushchov thaw”, that is, the period, with which this book ends. The monograph is intended for specialists and all those who are interested in the history of Ukrainian art.

УДК 7.037/038:378 (477.54) ХДХІ/ХХПІ «1921–1962»

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	5
 Розділ 1. ПЕРИПЕТІЇ СТАНОВЛЕННЯ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ (1768–1920)	
Рисувальні класи.....	11
Школа мистецько-промислового типу	22
Міська художня школа та училище	27
Завод художньої індустрії.....	36
 Розділ 2. ФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ШКОЛИ (1921–1938)	
Харківський художній технікум.....	45
Харківський державний художній інститут.....	53
 Розділ 3. МИСТЦІ-ПЕДАГОГИ ТА АВАНГАРДНИЙ РУХ (ПЕРША ТРЕТИНА XX СТ.)	
Василь Єрмілов: від кубізму до конструктивізму.....	71
Мистці авангардної театральної сцени	73
 Розділ 4. ЕВОЛЮЦІЯ ВИЩОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ШКОЛИ (1941–1962)	
Харківський державний художній інститут в евакуації та окупації	83
Харківський державний художній інститут в умовах відбудови	86
 ПІСЛЯМОВА.....	99
CONCLUSION	101
КОЛЬОРОВІ ІЛЮСТРАЦІЇ	103

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ	125
LIST OF ILLUSTRATIONS	130
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	136
СПИСОК ВИКЛАДАЧІВ ТА ВИПУСКНИКІВ ВИЩОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ШКОЛИ ХАРКОВА, ЯКІ ЗАЗНАЛИ РЕПРЕСІЙ ЗА СТАЛІНСЬКИХ ЧАСІВ	137
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	141

Вступне слово

Харківська вища мистецька школа відзначила своє століття і розпочала подальший шлях в майбутнє за нових історичних умов, пов'язаних з добою поширення у світі стилістики постмодернізму, що зачепило і цей український регіон, а також з війною, розв'язаною РФ проти незалежної Української держави. Харків опинився в зоні бойових дій, і чимало мистців-педагогів ХДАДМ (таку назву зараз має харківський мистецький виш) вимушені були виїхати або в більш безпечні місця в Україні, або ж взагалі покинути країну. Дехто залишався працювати під бомбами в пошкоджених майстернях, створюючи художні фіксації ворожих злодіянь, включаючи нищення пам'яток культурної спадщини. Серед них голова Харківського відділення Національної спілки художників України В. Ковтун, фундатор «4-го Блоку» плакатист О. Векленко, відомий шрифтовик О. Чекаль та дехто ін., які активно включилися в боротьбу з ворогом на культурному фронті, продовжуючи традиції Харківської мистецької школи, що своїми коренями сягають XVIII ст.

Певною мірою авторка відштовхувалась від своїх попередніх досліджень¹⁾ з історії художньої освіти в Харкові, в яких було доведено, що саме з цього слобожанського міста розпочинався розвиток академічної мистецької освіти світського характеру в Україні, хоча і відбувалося в стінах релігійного закладу, яким був Харківський колегіум при Покровському монастирі. І з того часу, з 1768 року, закладені тоді основи не зникли, а знаходили продовження, хоч часом і на більш елементарному рівні, то в стінах Харківського університету, то в гімназіях чи реальному училищі, поки у другій половині XIX століття, у 1869 році, в місті не була заснована приватна школа малювання новітнього на той час художньо-промислового типу, який активно поширювався Європою в контексті руху мистецтв і ремесел. Це

¹⁾Див.: Соколюк Л.Д. Школа Раєвської-Іванової: Мистецько-промислова освіта в Харкові (друга половина XIX – початок XX ст.). Харків: Видавець Олександр Савчук, 2020. С. 10, прим. 6 – 8.

була перша зміна вектору розвитку мистецької освіти в Харкові — від чисто художнього до художньо-прикладного, що набуло повторюваності в подальшому і стало особливістю історії розвитку мистецької освіти в місті.

Надзвичайно важливою подією в художньому житті Харкова стало відкриття Харківського художнього училища в 1912 році як державного мистецького навчального закладу середнього типу, що відбулося в результаті довгих років сповненої драматизму боротьби громадськості міста за таке право і відображене в статті авторки, опублікованої в процесі підготовки цієї монографії²⁾. Для училища була зведена будівля в стилі українського модерну, що і досі залишається визначною пам'яткою в культурній спадщині міста. В результаті на початок 1920-х років, тобто доби національного відродження, коли Харків до того ж був столицею України, склалися необхідні передумови для відкриття тут вищого мистецького навчального закладу, яким і став Харківський художній технікум, заснований в 1921 році.

За радянських часів історія розвитку вищої мистецької освіти в Харкові розглядалася лише крізь призму сповненого суцільних ідеологічних помилок періоду першої половини XX століття. Неприйнятним, зокрема, був зв'язок творчості викладачів і студентів Харківського художнього технікуму, перейменованого в кінці 1920-х в інститут, зі стилем модерн і авангардними напрямками, а особливо пошуки національного стилю і національної форми в українському мистецтві. Все це засуджувалось і переслідувалось, особливо за прояви т. зв. «формалізму» і «українського буржуазного націоналізму», ворожих радянській імперській ідеології.

Лише із здобуттям Україною незалежності у 1991 році з'явилась можливість неупередженого вивчення історії розвитку мистецької освіти в Харкові, досліджувати її трансформацію, національні та регіональні особливості, зв'язки зі

²⁾Соколюк Л. Шляхи розвитку мистецької освіти в Харкові (1896 – 1918). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків: ХДАДМ, 2021. № 1. С. 83 – 94.

РІЖ

**ПЕРИПЕТІЇ
СТАНОВЛЕННЯ
МИСТЕЦЬКОЇ
ОСВІТИ
(1768–1920)**

Іл. 34. А. Левітан. Фото.
Кін. 1910-х – поч. 1920-х

Іл. 35. С. Прохоров. Фото. 1910-і

Іл. 36. Б. Кратко. Фото. 1920-і

«Завод художньої індустрії», яку було присвоєна харківським майстерням, була запропонована Кратком, бо так називалося підприємство в Варшаві, де він працював раніше — *Fabryka Przemysłu Artystycznego*. Майстром скульптурної майстерні, окрім Б. Кратка, працювала й Леонора Блох (іл. 103) — учениця одного з найвидатніших скульпторів світового масштабу, яким був Огюст Роден. До числа майстрів Заводу художньої індустрії входили й один із засновників нової української сценографії Олександр Хвостенко-Хвостов (іл. 37) і основоположник українського дизайну Василь Єрмілов. В графічній майстерні працював художник-карикатурист Юлій Ганф, який до того навчався в харківській студії авангардиста Едуарда Штейнберга та учня Матісса в Харкові — Олексія Грота. Серед тих, хто були учнями-підмайстрами, зустрічаються відомі згодом імена мистців, якими стали талановиті скульптори Жозефіна Діндо і Марк Новосельський, історик мистецтва і художній критик Альфред Бассехес, живописець Олексій Почтенний. Таким чином, започатковувався новий тип художнього навчання. Школа ставала виробничою одиницею, метою діяльності якої розглядалося виконання державних і суспільних замовлень, необхідних для життєдіяльності людини, а не речей для музеїв.

Основним державним замовленням ставала монументальна пропаганда, спрямована на затвердження ідеалів і цілей більшовицької революції шляхом використання для агітації за нову владу серед населення засобів усіх тогочасних мистецтв — театру, образотворчості, літературного слова. Радянська влада, яка на українських землях розпочинала свій шлях з Харкова, де була проголошена в грудні 1917 року, вміло скористалася прагненнями молодого покоління «лівих» художників до розвитку своїх авангардних пошуків, обіцяючи їм всіляку підтримку. Харків став столицею Радянської України. Значна частина харківських «кубофутуристів» на період діяльності Заводу художньої індустрії встигла емігрувати. Втім, залишався Василь Єрмілов (іл. 104), на долю якого випала і активна участь в агітаційно-масових заходах, і праця в якості керівника майстерні навчального закладу нового типу, і значно більше. Не випадково літературно-конструктивіст Валер'ян Поліщук період після 1918 і початку 1920-х років у художньому житті Харкова назвав «єрміловським»³²⁾.

Єрмілов, який 1909 року закінчив декоративно-ремісничу майстерню Л. Тракала в Харкові,

³²⁾Поліщук В. Українське малярство. Василь Єрмілов. Харків : Рух, 1931. С. 15.

Ил. 37. О. Хвостенко-Хвостов. Фото. 1920-і

продовживши навчання у міській художній школі (1910 – 1911 рр.), далі в студії Е. Штейнберга і О. Грота (1912 р.), а після того в Москві (1913 р.), повчившись в Московському училищі живопису, скульптури та архітектури, студії Іллі Машкова й офорту у московського майстра Г. Гамана, відслуживши солдатом на східному фронті Першої світової війни, 1918 року повертається в Харків, де шукає можливість знову увійти в художнє життя міста. Мистецтво Єрмілова вривається у простір вулиці, замінюючи картини яскравими плакатами і розписаними агітпоїздами. Це був так званий «диктовий період» українського мистецтва. Матеріалами для мистця в надзвичайно складних економічних умовах ставали дикт, картон, папір, клейові фарби з мінімумом вживаних кольорів. Але вулиці й будинки під час народних свят в оформленні В. Єрмілова набували надзвичайної, не баченої раніше урочистості. Камерний характер творів раннього періоду мистця змінювався виходом на суспільну арену.

Оформлення вулиць і площ міста В. Єрмілов поєднував з розписами інтер'єрів громадських будівель. У 1919 році він з групою мистців розписав фойє харківського цирку, а в 1920 — стіни Центрального гарнізонного червоноармійського клубу. Намагаючись надати розписам націо-

нальної своєрідності, Єрмілов трактував образи в дусі старовинного українського малярства і гравюри (іл. 38). З середини лютого і до початку березня 1921 року мистець, отримавши 1-у премію на конкурсі, виконує нове замовлення влади — художнє оформлення фасаду і залу Театру ім. Шевченка (кол. Муссурі) для V з'їзду Рад. Таким чином, до початку своєї безпосередньої участі в діяльності Заводу художньої індустрії (з його виробничими пріоритетами в художній освіті) Єрмілов, ставши керівником майстерні з 1921 року, вже мав досить значний практичний і певний організаційний досвід. Радянська влада в столичному Харкові, руйнуючи стару освітню систему взагалі і художню, зокрема, долучала Єрмілова до розбудови нової стратегії розвитку мистецької школи. Зі створенням у місті Харківської губнаросвіти він взяв участь в організації відділу мистецтв та комітету ІЗО, керував там художньо-виробничою секцією. З початком роботи в Харкові в 1920 році інформаційного агентства УкрРОСТА Єрмілов увійшов до його художнього відділу. Разом з ним тоді активно працював Олександр Хвостенко-Хвостов.

Художник О. Хвостенко-Хвостов до переїзду в Харків у 1920 році і початку роботи майстром на Заводі художньої індустрії вже мав неабиякий досвід участі в агітаційно-масовій роботі. Закінчивши 1917 року Московське училище живопису, скульптури й архітектури, він, як і чимало представників творчої інтелігенції, полишає Москву з її суспільно-політичними потрясіннями і переїжджає в Київ, де в 1918 – 1919 роках навчається в студії видатної майстрині, яка відзначилась гучними авангардними новаціями в сценографії — Олександри Екстер. Переїхавши в Харків, яскраво декорує Харків до дня зустрічі гостей 2-го конгресу Комінтерну, що мав відбутися у другій половині липня — на початку серпня 1920 року. У цьому ж році, працюючи в УкрРОСТА, створює низку плакатів підкреслено карикатурного характеру, як-то: «Вибирайте в Ради бідноту й середняків, виганяйте в шию кулаків!», «Геть пана з України!» (іл. 105) та ін. В 1921 році виконує 8-метрове панно «Труд, наука, мистецтво» для залу УкрРОСТА. У цьому ж році разом з трьома іншими майстрами Заводу

Іл. 51. Студенти-живописці і викладачі Харківського художнього технікуму. Сидять зліва направо: невідомий, А. Комашко (директор), І. Северин, О. Кокель, С. Прохоров. Перший у другому ряді (стоїть) М. Дерезус – у майбутньому видатний український графік і живописець. Фото. 1927

ської роботи, які з цією технікою приступають до художньої роботи»⁴⁰⁾.

Скрипник пишався тим, що в Україні, хоч цей процес і затягувався, але створено мережу вищої мистецької освіти і що в цьому вона випереджає інші радянські республіки: навіть в Росії в кінці 1920-х – на початку 1930-х років вища мистецька освіта була зосереджено лише в одному виші — ВХУТЕІНі, а в Україні мистецькі виші працювали в Києві, Харкові й Одесі.

Харків у другій половині 1920-х років переживав нову, важливу для себе історичну стадію, коли стверджувалась його роль як столиці Укра-

їни. Після проведення всесоюзного конкурсу на забудову нового громадського центру міста розпочалося будівництво Держпрому, що ставав символом пролетарської столиці. В місті вирувало культурне життя. 1926 року з Києва до Харкова було переведено театр «Березіль» зі славнозвісним режисером Л. Курбасом. В місті зібрався увесь цвіт майстрів літературного слова України. На хвилі українізації помітні зміни відбуваються в стильовій переорієнтації учня І. Рєпіна і прихильника реалістичного напрямку — С. Прохорова. Стильовим різноманіттям відзначаються твори викладачів-живописців М. Бурачека, І. Северина⁴¹⁾, О. Симонова (іл. 116).

⁴⁰⁾Скрипник М. О. На герць. Мистецькі фронти на Україні за постановою ЦК. Харків : Література й мистецтво, 1932. С. 138 – 139.

⁴¹⁾Один з корифеїв українського малярства першої половини XX ст.. Іван Северин — виходець з Полтавщини.

КОЛЬОРОВІ

ІНТЕРСІ

Іл. 99. С. Прохоров. Автопортрет.
1895. П. на карт., о.

Іл. 100. М. Федоров. Етюд.

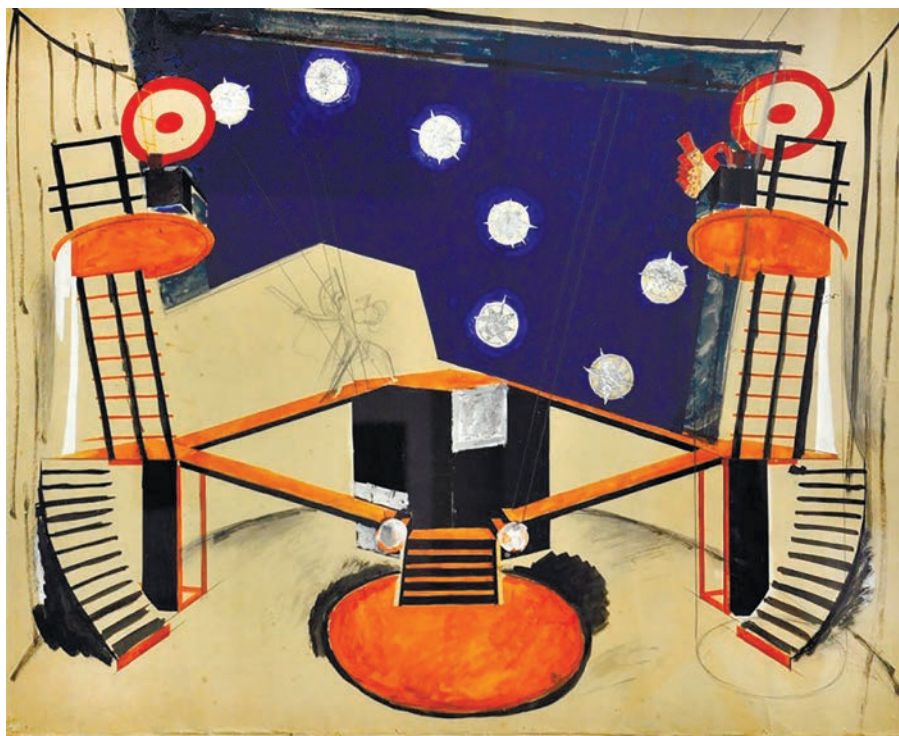

Іл. 101. Б. Косарев. Фронтиспіс
до збірки «Семь плюс три». 1918.
Пап., ол.

Іл. 124. В. Єрмілов. Ескіз коробки для цигарок
«Українка». Пап., накл. на пап., гуаш

Іл. 123. В. Єрмілов. Авангард. Макет журнальної
обкладинки. 1929. Пап., гуаш, туш.

Іл. 125. О. Хвостенко-Хвостов.
Сценічна установка до опери
С. Прокоф'єва «Любов до трьох
помаранчів».
1926. Пап., ол., гуаш